

Научна критика
Примљен: 31. марта 2024.
Прихваћен: 12. маја 2024.
821.09(049.32)
801.73(049.32)
10.46630/phm.16.2024.60

АНТИТЕТИЧКО КЛАТНО КЊИЖЕВНОСТИ

(Јелена Арсенијевић Митрић, *Дијалектика антиројолошкој песимизма и оптимизма*,
Крагујевац: Филолошко–уметнички факултет, 2023)

Нова монографија Јелене Арсенијевић Митрић, ванредног професора на Катедри за српску књижевност ФИЛУМ-а у Крагујевцу, бави се канонским делима светске књижевности као примарним изворима који оцртавају лук од старозаветних књига, преко средњовековне и ренесансне и књижевности романтизма и реализма, до савремене књижевности, уз искорак ка текстовима амбивалентног жанровског предзнака, на граници књижевности, поп културе, рок музике и политике. Иако је свако поглавље засебна студија, чему у прилог иде и њихова генеза (раније верзије су објављене у зборницима радова или тематима са научних конференција), монографија је конципирана као хомогена целина на тематском, идејном и методолошком плану, што потврђују и бројна експлицитна интертекстуална читања која успостављају различите облике поетичких сагласја између проучаваних дела, као и резонанце мотоа на почетку сваког поглавља, које су у духу својеврсног месмеричног умрежавања текстова. Премда херменеутички поступак не оповргава књижевноисторијску контекстуализацију, он је примарно утемељен у истраживачкој оријентацији ка идејним и филозофским аспектима дела, дакле, ка оним њиховим ванвременским, трансисторијским или универзалним вредностима. Такав начин проблемског читања легитимише избор кључних филозофема „антрополошког песимизма и оптимизма“. То је и својеврсна центрипетална тачка, жижа у којој се сажимају уметничка и методолошка тежишта извора и тумачења и која повезује текстове различитог поетичког, стилског или жанровског предзнака.

Дијалектички начин промишљања света и људске суштине као интерпретативни и иманентнопоетички поступак отвара се анализом прошлог дела *Књије о Јову* где се у разговору између Бога и ђавола кристалише опозиција антрополошки оптимизам/антрополошки песимизам. Полазећи од дијалектике прећутаног и изреченог у овој старозаветној књизи Ј. Арсенијевић Митрић рашчитава њену троделну драмску структуру (три дијалогска циклуса) у кључу теодицеје. Проблем нераумевања и немогућности аутентичног дијалога који прати духовно колебање фокусира се на удвајање библијског страдалника кроз архетип Христа као онога који страда без кривице. Бинарну логику експлицирану насловном синтагмом монографије овде потцртава дуализам добра и зла, духовног и телесног васкрсења, космоса и хаоса, разума и срца, побуњеника и страдалника. Полемишући са интерпретативном заблудом која прати историју читања овог текста, о наводној опклади између Бога и ђавола, насталој под утицајем касније Гетеове адаптације ове сцене

у Прологу на небу у *Фаусџу* (у анализама Н. Фраја, Л. Колаковског, К. Г. Јунга, Р. Зафранског, Л. Свенсена, Е. Единцера), ауторка проблематизује нужан неуспех сваке филозофске теодицеје која питање вере као питање разума претпоставља хришћанској метафизици срца.

Наречена опозиција дијалектичког клатна у студији о еротологији трубадура и окситанске лирике разматра се кроз однос антитетичких поетика два велика песника Дантеа и Петрарке. Истанчан спој Истока и Запада, те учење о дуалитету света у непрестаном агону између Добра и Зла, контекстуализује културни феномен специфичне љубави изван брака и концепта *fin'amor*, који подразумева духовно усавршавање. Комплексност ових претпоставки ауторка продубљује увидом у антитетичко сагласје трубадура и јеретика, љубавне радости и љубави-жудње које врхуни у јединственом феномену *amor mixtus*-а. Као укрштање профане и духовне љубави, *erosa* и *agape*, ово (еротско) стање душе, присутно и данас као својеврстан љубавни архетип, није лишено тежњи за трансцендентним, за пројекцијом земаљске љубави ка оностраности. Полазећи од запажања Е. Курцијуса о утицају шпанско-арапске културе, њених животних идеала и песничке форме на културу јужне Француске, ауторка указује на шири компаративни поетички и филозофски оквир маничне обузетости духа тежњом за сједињењем са божанским вечним и савршеним кроз мистичну егзалтацију. Тиме се читалац уводи у основне претпоставке школе херметичног израза – *trobar clus* – која је неговала алегоријску поезију, али и у поетику амбивалентних осећања праћених мотивом раздируће двојности и уживања у патњи која ће посебно бити изражена код Петрарке. Даља компаративна анализа потврђује методолошку линију истраживања; антитетички однос између ових песника прати се на више равни; насупротив Дантеовој госпи, у центру Петраркиног еротолошког космоса лирског универзума је сам песник; док Данте обоготваравањем женског принципа достиже врхунац, Лаура је само друго име за песничку славу; насупротив Петраркином аутоеротизму, код Дантеа се наглашава својеврсна обрнута референца, или изокренута Орфејева прича у лику Еуридице-Беатриче која се враћа по Дантеа-Орфеја и изводи га из подземља ка звездама. Обоготваравање женског принципа у *Комедији* луцидно се интерпретира као Дантеов раскид са еротопатском традицијом чија је дијалектичка слика љубави-болести, љубави према патњи и најзад смрти, постојана још од „Песме над песмама“ и хеленске лирике, до Шекспира, била у темељима западњачког мита.

Дијалектички начин промишљања света, са снажним ехом платонистичког идеализма (пример мита о пећини у дијалогу *Држави*), интерпретативна је филозофема и поглавља о *Песмама невиности и искусиња* В. Блејка. Амбивалентна опречна тумачења стихова, кроз искуство конфликта, сумње и дисхармоније наводе ауторку на закључак да је Блејк својом митопоетиком, далеко пре Леви-Строса и Дериде, указао на могућност да се свет и појединац у њему појми изван парова апсолутних супротности. На трагу увида Н. Фраја актуелизоване су и компаративне везе које воде до Хераклита из Ефеса, јер и за Блејка у напетости између бинарних опозиција лежи енергија живота као непрестаног кретања. Тиме се песник супротставља оном упрошћеном дуализму, већ дуго укорененом у западној мисли, која све види у непомирљивим опозицијама разума и срца, тела и душе, живота и

смрти. Истичући Блејкове тежње ка визији целовитог човека, ауторка не искључује иронију и амбигвитет такве поетичке, поетске и идејне перспективе која, упркос једноставности *Песама невиности* и сложености *Песама искушава*, оставља снажан утисак тензије супротности. Песникова опсесивна потреба да се изађе из цикличног кретања у коме је разум центар афирмише својеврсно „недостатно стање“, песму која тражи свој одраз, песму у огледалу, реч у слици. Тиме се оправдавају и Блејкове илустрације које су представљале ликовну допуну његовим поетским сликама, снажиле утисак или изазивале промену атмосфере, а које су у књизи прилог експлицитним или имплицитним интермедиијалним релацијама.

О феномену антитетичких (не)помирљивости као апсурду или пражњењу живота ауторка пише у поглављу посвећеном Флоберовом роману *Мадам Бовари*. Рецепцијска и књижевноисторијска канонизација овог класика европског модернизма функционише као истраживачки изазов основној филозофској премиси књиге. Роман се чита у традицији дуалистичког преклапања стварности и фикције, истине и лажи, реалности и симулакрума, ироније и искрености. Било да апострофира тривијално као наличје свеопште потребе за естетизацијом свакодневнице, фасцинацију визуелним у књижевности, уметности, и култури XIX века, која фигурира као пука ознака реалности, или меланхоличну визија света у којој су материјални предмети дуготрајнији од власника јер ствари сабласно настављају свој живот и након смрти сопственика, Флобер, с правом истиче ауторка и у сагласју са Рансијером, демаскира чулне и моралне мимикрије, празнину и ништавило људских илузија, најављујући тако једну од највиталнијих наративних линија у савременој књижевности.

Поузвано се могло очекивати да критичко промишљање теме дијалектичког песимизма и оптимизма није могуће изван романа Ф. М. Достојевског. У двама поглављима ауторка анализира аспекте апокалипсиса у контексту романа *Браћа Карамазови* ослањајући се, пре свега, на схватање Н. Фраја о два вида апокалиптичке визије (панорамске и судеоне) и на сличне концепције А. Мења о два аспекта Откровења. Теоријски приступ апокалипси утемељује се и у концепту спољашњег и унутрашњег апокалипсиса Н. А. Берђајева, односно, као културолошка криза савременог доба у учењу А. Мења. Указано је на смисао епифанијских увида, као појединачних апокалипсиса ликова у роману – Маркела, Зосиме, Аљоше, Дмитрија – и њихове међузависности. Поседан нагласак је на обради есхатолошке слике Христовог другог доласка и апокалиптичког мита о Антихристу, на архетипској борби космоса и хаоса као основе Откровења Јовановог и начину на који је ова слика примордијалног сукоба транспонована на ликове романа. Пратећи ономастичку симболику јунака, ауторка, у дослуху са Н. Милошевићем, указује на погубно дејство начела самодовољности, егоцентричности и антрополатрије, истичући да је антиномија антрополошки песимизам/антрополошки оптимизам уткана у све слојеве Достојевског романа, а наглашена и у Ивановој поеми о Великом инквизитору, где се тематизује есхатолошка слика Христовог другог доласка и апокалиптички мит о Антихристу. Подсећањем да је *Књија о Јову* и њена дијалектика један од лајтмотива романа, Арсенијевић Митрић посредно потврђује филозофску и херменеутичку хомогеност у структурисању књиге. Друга, савременија компаративна

путања креће се трагом интертекстуалних веза Достојевсковог романа и Чеховље-ве приповетке „Црни монах“ (1894). Ова, ретко анализирана приповетка у нашој књижевној критици, открива потенцијал за паралелно читање књижевних јунака обележених дисоцијацијом сензибилитета, Ивана Карамазова и Андреја Коврина, те мотива лудила као Чеховљевог одговора на хипертрофију рационалног на рачун занемаривања емоција.

Дислоцирањем својеврсне рецептивне маргине и интерпретативне лакуне ауторка се креће у поглављу у чијем је средишту роман *Америка* Ф. Кафке. Кафки-ним опсесивним темама (изгнанство, странствовање, одбаченост, људи-функције), приступа се кроз анализу анти-јунака, а овај префикс постаје јединствени мета-херменеутички лајтмотив антитетичких дуализама којима је монографија посвећена. У Кафкином роману показује се да се оно што је Америка симболизовала с почетка XX века – обећано место, нови свет, амерички сан, изокреће у сопствену супротност. Актуелност и далекосежност Кафкине визије друштва технокултуре саображавају се читаоцима XXI века који увелико неометано живе његову фикцију и опсесије. И док се *Процес* може тумачити као роман о странцу у родном граду а јунак *Замка* је једини странац у селу, *Америка* је приповест о странцу и странствовању у непознатом и изобличеном свету, гротескном окружењу, средини која нас на све могуће начине обешчисти, извргне руглу а потом и коначно одбаци, закључује ауторка. Прихватајући Кајзеров суд о гротескном свету Кафкине фикције и Делезов и Гатаријев став о њеној ризоматској структури, Арсенијевић Митрић истиче критику технократског друштва као Кафкине далековиде антиципације савременог империјалистичког доба.

Интерес за политички дискурс и увек интригантну рецепцију ангажованог писца посебно је изражен у поглављу посвећеном Камијевом *Сиџранцу* и његовој контрачињеничној верзији у роману Камела Дауда *Мерсо, конџра-исџраја* (2013). Култно остварење француског нобеловца тумачи се саидовском методом контрапунктног читања уз паралелну анализу Камијевих есеја из *Алжирске хронике* (1958). Даудова варијанта алжирског странца у роману-огледалу чита се, притом, као својеврсни одговор, али и наставак Камијевог текста. Актуелизујући поетику трансфикционалних и транссветовних јунака ауторка отвара бројне контроверзе (пре свега, политичке, а потом и филозофске и поетичке), које прате вишедценијску рецепцију Камијевог романа. Расклапање антитетичких читања у кључу *за и њројив*, показује се недостатним гледе коначних одговора, као да са сваким (другачијим или другим ангажманом) роман измиче једностраним оценама. Изгледа да Камијевој идеји о бунтовном песимизму сизифовског типа, коме одговара и лик/идеја Ивана Карамазова, на махове бива претесно у постколонијално заоштрајеној саидовској перспективи, па се наличје деконструисаног читања попут херменеутичког бумеранга открива у сваком покушају искорака из контрапунктног у једногласно читање. Управо на такве алтернативне амбигвитете опомиње ауторка у овом преиспитивању статуса канонских дела из имаголошке перспективе.

Интерес за рубне или маргинализоване аспекте културе демонстриран је у поглављу посвећеном поезији Џима Морисона, фронтмена култне рок групе „Дорси“ из шездесетих година двадесетог века. Као *poeta vates* модерног доба, чија пое-

зија у садејству с музиком остварује екстатични и анархични набој, Морисон припада реду уметника сличног дионизијског сензибилитета, почев од Вијона, Блејка, Бодлера, Рембоа, Лотреамона, Ничеа, Артоа, који су били опседнути идејом о продору у онострано путем мистичног заноса. Примећено је да бунтовничка, револуционарна енергија и симболика змије и тигра, код Блејка, као и код Морисона, упућују на моменат отпора и жеље за трансгресијом. Питајући се да ли је академско писање о рок музици уопште могуће и оправдано, или оно увек подразумева наметање макар и привидне систематичности ономе што се по дефиницији опире сваком систему, сваком прокрустовском деловању, ауторка имплицитно уводи децентрирану, амбивалнтну или алтернативну перспективу. Веза између Морисонове поезије (и живота!) и симболике амбивалентног дожанства Диониса потцртава концепт бога-странца, како би рекао А. Лески, увек лиминалног и несводивог на онај принцип рационалног који од Платоновог *Федона*, преко Ничеа, сустиже као баласт савремену цивилизацију.

Хуманистички ангажман савремених писаца као вид политичког отпора тема је поглавља које анализира драме *На ошвореном друму Стивва Тешића* и *Блуз за Месију* Артура Милера. Отварањем питања о томе јесмо ли суштински напредовали и има ли места антрополошком оптимизму, односно, у којој мери су речи: историја, слобода, култура и традиција истрошене, испражњене од значења, Тешићеви анти-јунаци стоје као примери крајњег ступња отуђења од свих културних постигнућа цивилизације. Милерова драма традиционалном мотиву Христовог другог доласка даје пародичну ноту, прилагођавајући га контексту пост-истине и пост-уметности, где већ увелико влада индустрија забаве у којој доминира начело симулације и закони тржиште. Критиком мас-медија и друштва ријалитија Милер указује на свет у којем нова врста естетике замењује етику, у којем се ослобађању од сваке врсте одговорности. У томе ауторка види активизам поменутих аутора, али и рефлекс једне егзистенцијалне зебње будући да драме *На ошвореном друму* и *Блуз за Месију* постављају исте проблеме, говоре о механизму систематског исцрпљивања креативног потенцијала сваког појединца, о ослобађању свести од идеје да се човек види као суштински слободно биће, али и о извртању смисла и злоупотреби уметности у различите сврхе уз помоћ политичких пракси које се руководе идејом антрополошког песимизма.

У последњем поглављу ове брижљиво конципиране монографије ауторка се враћа мотиву Христовог страдања анализом романа Џ. М. Куција: *Исусово детињство* и *Исусово школовање*. Кроз лик дечака, којег је Куци алузијом у самим насловима а затим и у оквиру појединих епизода из романа повезао са Христом, какав нам је познат из апокрифа о његовом детињству, промишљају се проблеми у вези са одрастањем, родитељством, васпитањем и образовањем. Указано је на интертекстуалне везе које ови романи успостављају са класичним делима светске књижевности и културе, почев од Платонових дијалога, преко Сервантесовог *Дон Кихота*, све до Достојевског. Именима ликова Дмитри и Аљоша, аутор увлачи интертекст романа *Браћа Карамзови*, пре свега сегменте у којима је Достојевски проблематизовао теме одрастања, сећања, образовања младих, али и порекла деструктивних нагона код деце. Заокрет ка донекле табуизираним или стереотипним представама

детињства у Куцијевом делу води ка критици система образовања утемељеном на рационалним принципима који је по много чему у суштини репресиван, упркос настојању да се маскира паролом слободе. Алтернатива се тражи унутар орфичке традиције и питагорејске филозофије, као претходнице платонизма и уопште, свих идеалистичких доктрина, те у Питагорином концепту музике као силе којом се достиже равнотежа супротности. У метаморфози јунака којом се завршава роман прочитана је метафора човекове спремности да пробуди у себи божански принцип, призове звезду, негујући кроз живот хростоликост и детиње начело.

Избором овог Куцијевог романа за предмет последњег поглавља монографије ауторка имплицитно заузима став хуманистичког ангажмана и антрополошког оптимизма као етичког, људског и истински естетског начела. Додајмо и да је широки дијапазон изворне грађе поткрепљен критичким дијалошким односом према богатој секундарној литаратури која је у основи европске филозофије, хуманистике и теорије књижевности., од Платона, преко Курцијуса, Н. Фраја и Кајзера, до Р. Барта, Ј. Кристеве, Н. Милошевића, Ж. Рансијера. Упркос комплексности метафизичких тема, стил и језик којим је ова књига писана омогућавају лаку проходност, захваљујући којој може наћи пут до различитих читалаца, од оних унутар уже научне заједнице или струке до свих потенцијалних реципијената који трагају за одговорима на универзална питања уметности и живота.

Снежана М. Милосављевић Милић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департаман за србистику

<https://orcid.org/0000-0002-0313-6849>

1 snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs